

Geert van Dartel, voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland, schreef op verzoek een reeks van zes artikelen over het boek 'Wij geloven' van Bram van de Beek en Herwi Rikhof dat eind 2019 verscheen.

“Wij geloven”

De Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel uitgelegd door Van de Beek (PKN) en Rikhof (RKK)

De oecumenische toenadering tussen kerken stoelt voor een groot deel op het inzicht dat orthodoxen, katholieken en protestanten hetzelfde geloof delen. De geloofsbelijdenis die de vrucht is van de oecumenische concilies van Nicea (325) en Constantinopel (381) is daarvan tot op de dag van vandaag de meest sterke uitdrukking. Om door te dringen in de betekenis en te groeien in geloof, is bij de geloofsbelijdenis uitleg nodig. Dat gebeurt uitvoerig in het eerste deel van de Katechismus van de Katholieke Kerk (KKK) waarin zowel *de apostolische geloofsbelijdenis* als *de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel* tot in detail worden toegelicht en uitgelegd. De KKK onderschrijft dat de grote kerken van Oost en West deze geloofsbelijdenis gemeenschappelijk hebben (nr. 195).

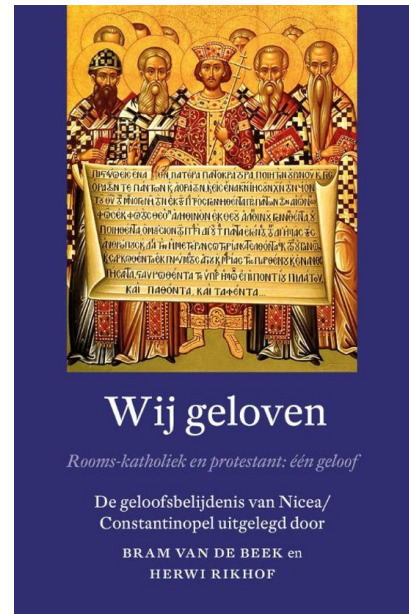
Uiteraard heeft ook de Wereldraad van Kerken het belang van deze gemeenschappelijke geloofsbelijdenis gezien. Tussen 1981 en 1991 werkte een internationaal team van theologen uit alle grote kerken aan een gezamenlijke uitleg van deze geloofsbelijdenis. Het resultaat verscheen in 1991 in een (Engelstalige) uitgave onder de titel “Het Ene Geloof Belijden. Een Oecumenische Uitleg van het Apostolische Geloof zoals beleden in de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel (381). De hoop dat dit internationale project een uitwerking zou hebben op het wereldwijde belijden van het geloof, werd niet bewaarheid. In ons land werd er slechts terloops kennis van genomen.

Eén geloof

Het boek “Wij geloven. Rooms-katholiek en protestant: één geloof. De geloofsbelijdenis van Nicea/Constantinopel uitgelegd door Bram van de Beek en Herwi Rikhof”, dat eind vorig jaar bij uitgeverij Kok/Boekencentrum verscheen, is een nieuwe poging om de inhoud van ons gezamenlijk geloof te doordenken en uit te leggen aan allen (niet alleen aan theologen) die geïnteresseerd zijn in de eenheid van het christelijk geloof. De auteurs hopen zo een bijdrage te leveren aan het besef dat de Kerk één is. Het boek kreeg onmiddellijk na verschijnen een zeer goede ontvangst. In verschillende dagbladen verschenen lovende recensies.

Ik heb het boek met veel aandacht en plezier gelezen. De opzet van het boek wordt bepaald door de structuur van de geloofsbelijdenis. De auteurs hebben zich ten eerste ingespannen om hun theologische inzichten samen en niet los van elkaar naar voren te brengen. Beiden weten zich verantwoordelijk voor het hele boek en niet alleen voor de gedeeltes die zij zelf geschreven hebben. Het gegeven dat de Kerk ten diepste één is en het geloof gemeenschappelijk noopt hen er ook toe om bruggen naar elkaars theologische traditie te slaan. Het boek is een vrucht van een lang en gezamenlijk oecumenisch leerproces.

Het gezamenlijke vertrekpunt van het boek ligt in de verantwoording van wat een geloofsbelijdenis is en wat het betekent als we zeggen: ‘Wij geloven’. Een geloofsbelijdenis zegt iets over God en is iets

anders dan een wereldbeschouwing of een moraal. De Geloofsbelijdenis verwoordt kernachtig wat of beter Wie de kerkgemeenschap samenbrengt en fungeert tevens als sleutel of leeswijzer bij het lezen van de Schriften.

Moeilijke vragen

In korte, goed geschreven hoofdstukken worden de artikelen van de geloofsbelijdenis uitgediept. Moeilijke vragen en onderwerpen worden daarbij niet geschuwd (God en het lijden, Schrift en Traditie, Maria, het Filioque). De auteurs putten uit hun grote kennis van de heilige Schrift, de patristiek, de geschiedenis van de katholieke en protestantse theologie en de moderne cultuur om de hedendaagse lezer binnen te leiden in het mysterie van Gods openbaring in Jezus Christus en in de zending van de Kerk.

Er zijn twee goede redenen om dit boek te lezen: het is een prachtige uitleg van het christelijk geloof van alle eeuwen en een uitnodiging om de relatie met God in de gemeenschap van de Kerk te verdiepen of te hernieuwen. Ook is het een krachtig appèl aan de Rooms-katholieke Kerk en de Protestantse Kerk om echte stappen te zetten naar het herstel van de eenheid van de Kerk. Beide theologen zijn van oordeel dat de bestaande verschillen de scheiding tussen beide kerken niet meer kunnen legitimeren. Het is boek geschreven in de hoop dat het zal bijdragen aan het herstel van de eenheid van de Kerk.

(eerste artikel)

Vader

God, Almachtige Vader en Schepper

De geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel heeft een trinitaire structuur. Iedere zondag belijden we in de Kerk het geloof in één God, Vader, Zoon en Heilige Geest. Wat opvalt is dat de formuleringen over de Vader en de Geest beknopt zijn in vergelijking met de uitvoerige verwoording van het geloof in één Heer, Jezus Christus.

Van de Beek en Rikhof openen het hoofdstuk over 'De almachtige Vader, Schepper van hemel en aarde' met de opmerking dat de uitspraak over Jezus: 'Jezus is de Heer' (1. Kor. 12,3 en Fil. 2,11) de oudste belijdenis van de Kerk is. Hiermee wordt bovenal uitgesproken dat in Christus God in ons midden gekomen is. De vroegste christelijke gemeente erkende dat Jezus deze heilige God is.

Kerk en Israël

Pas in de tweede eeuw worden deze christologische belijdenissen uitgebreid met zinsneden over de Vader, de Almachtige en de Schepper. Op de achtergrond speelt het uiteengaan van de Kerk en Israël en de vraag of de God van Jezus, die in essentie liefde is, wel dezelfde is als de jaloeerse en wraakzuchtige God die we in het Oude Testament ook tegenkomen.

Het aanzetten van de tegenstelling tussen de God van het Oude en het Nieuwe Testament is verbonden met de naam van Marcion (ca. 140), die onder heidenchristenen een grote invloed had. De Kerk hield echter vast aan de onverbreekelijke band tussen Oude en Nieuwe Testament, tussen de God van Israël en de God van Jezus. Dat kwam tot uitdrukking in de uitbreiding van de geloofsbelijdenis die door dopelingen moest worden uitgesproken. Kon men in de eerste eeuw om

gedoopt te worden volstaan met de belijdenis: 'Ik geloof dat Jezus Christus de Zoon van God is', in doopbelijdenissen vanaf de tweede eeuw moest de dopeling ook uitspreken: 'Ik geloof in God de Vader, de Almachtige, Schepper van hemel en aarde'.

Door deze beslissing van de Kerk bleef de christelijke theologie geworteld in het Oude Testament. God de Vader is de bron van alle leven en de gever van het goede. Hij is Schepper en Heer van de geschiedenis. Tegelijkertijd werden daarmee alle vragen binnengehaald waarmee al de oude profeten van Israël worstelden en waarmee vandaag veel mensen, zij het in een heel andere context, zich vaak geen raad weten.

Het kwaad

Want hoe kan het, dat als God alles bestuurt en Hij almachtig is, het kwaad in de wereld zo oppermachtig is. Waarom gaat het de vromen vaak slecht en degenen die onrecht plegen zo goed?

Van de Beek en Rikhof onderkennen de spanning in de belijdenis van God als almachtige Vader en Schepper gaan in op een aantal prangende vragen: is het lijden de wil van God? Wat zegt de heilige Schrift daarover in de Psalmen en in het boek Job? Hoe staat het met het morele kwaad en het natuurlijke kwaad? Is er een kwaad dat absoluut niet te plaatsen is? Zal er sprake zijn van een rechtvaardige vergelding voor geleden onrecht of heeft ook die vergelding zijn grenzen?

De vragen worden niet uitpuutend behandeld en dat kan ook niet. Ze zullen ons blijven achtervolgen zolang we leven. Evenmin komen we met deze vragen dicht bij het antwoord op de vraag waarom het juist en belangrijk blijft om Gods almacht te belijden. Daarvoor is een perspectiefwisseling nodig, die we op eigen kracht niet kunnen voltrekken, maar waarvan verhalen in de Schrift zoals over Job en over de blindgeborene (Joh. 9,3) getuigen. Het gaat erom dat in de volharding en in de genezing Gods macht zichtbaar moet worden. Dat is het perspectief van de hele Schrift, het Oude en het Nieuwe Testament. De macht van God is sterker dan de machten van deze wereld.

Trouw aan het geloof

Voor de moderne mens die leeft in een onttoverde wereld is het niet makkelijk om te belijden dat God, de Almachtige Vader en Schepper is. Van de Beek en Rikhof stellen dat de verkaveling van bevoegdheden tussen God en mens dat geloof ondergraaft.

Ze pleitten ervoor om vast te houden aan het geloof in de God de Almachtige Vader en Schepper en hanteren het onderscheid tussen eerste oorzaak en tweede oorzaken bij Thomas van Aquino (geleend van Aristoteles) om duidelijk te maken wat het betekent. God, de Almachtige Vader en Schepper is als Eerste Oorzaak de bron en het geheim dat aan het leven vooraf gaat, het omvat, het voltooit en er altijd zal zijn. Dat staat de menselijke vrijheid en verantwoordelijkheid niet in de weg. En evenmin zal het de vraag naar waarom wegnemen waar kruis en lijden steeds weer op ons pad komen.

(tweede artikel)

Wij geloven - Jezus Christus, Zoon van God en Verlosser

Het tweede gedeelte van de oecumenische geloofsbelijdenis bevat een zeer beknopte biografie van Jezus. Het is geen gewoon levensverhaal en het gaat ook niet alleen over Jezus, maar in het bijzonder over zijn relatie met de Vader en over zijn betekenis voor ons.

Als er een kind geboren wordt, weet niemand nog waartoe dat kind bestemd is. Ouders en grootouders kijken met vertedering naar het pasgeboren kind en wensen het een lang en gelukkig leven toe. Maar hoe dat zal gaan, is in de toekomst verborgen. In de verhalen over de geboorte van Jezus in de Schrift horen we hoe anders dat bij Jezus was. Denk aan het verhaal over de aankondiging van de geboorte door de engel Gabriël en het antwoord van Maria (Lc. 1,26-38). Of aan de verhalen over de herders (Lc. 2,1-20) en de wijzen (Mt. 2,1-12) die als eersten bij de pasgeborene op bezoek gingen. De geboorte van dit kind Jezus is vanaf het begin met belofte en verwachting omgeven. Tot heil en redding voor alle volkeren.

In de geloofsbelijdenis spreken we over het leven van Jezus slechts enkele dingen uit. Maar het zijn wezenlijke zaken die de tijden omvatten. Van de Beek en Rikhof beginnen hun commentaar met uitleg over de opbouw van dit stukje, dat uit twee gedeeltes bestaat die qua blikrichting en taal van elkaar verschillen. Het eerste gedeelte is reflexief, het tweede narratief; het eerste is ontologisch, het tweede historisch. In de traditie van de theologie wordt het eerste gedeelte gekarakteriseerd als *theologia*, het tweede als *oikonomia*, ook wel als christologie en soteriologie (de leer over de redding van de mens – red.).

Wie is Jezus Christus?

Het is opvallend dat de belijdenis wie Jezus Christus in relatie tot de Vader ten diepste is, vooraf gaat aan de beknopte beschrijving van zijn leven, samengevat in geboorte, kruisiging en graflegging, opstanding en hemelvaart. Het leven van Jezus gaat in tijd vooraf aan de belijdenis in de christengemeente dat Jezus de Zoon van God is. Maar voor de gemeenschap die in Christus verzameld wordt, staat die belijdenis voorop. Christologie en soteriologie, zo stellen de auteurs, roepen elkaar op, hebben elkaar nodig en versterken elkaar.

Ik vermoed dat nogal wat katholieken en protestanten in onze tijd moeite hebben om deze krachtige belijdenis over Jezus Christus goed te verstaan. De uitleg die Van de Beek en Rikhof in hun boek geven is een geweldige hulp om te begrijpen waar het debat in de vierde eeuw over ging, toen deze geloofsbelijdenis tot stand kwam. Aan de orde was de vraag of God wel zo dicht bij zijn schepping kan komen? Of de afstand tussen God en mens, tussen hemel en aarde werkelijk te overbruggen is? Of de menswording van God überhaupt mogelijk is en in Jezus Christus heeft plaatsgevonden?

Van belang is bovendien dat de Concilies van Nicea (325) en Constantinopel (381) de belijdenis over Jezus Christus geformuleerd hebben vanwege hun stellingname in de polemiek met Arius en zijn volgelingen die vasthielden aan de eenheid van God én aan de onoverbrugbare afstand tussen God en zijn schepping. Zo is de belijdenis over de menswording van God in Jezus in deze klassieke bewoordingen tot stand gekomen en daarmee gemeenschappelijk erfgoed geworden van bijna alle christelijke kerken.

Wat betekent Hij voor ons?

Aan het tweede historische gedeelte over het leven van Jezus besteden Van de Beek en Rikhof maar liefst vier hoofdstukken (4 tot en met 7). Personen die aan het begin (Maria) en aan het einde (Pontius Pilatus) van het aardse leven van Jezus gestaan hebben, komen aan de orde. Een beetje merkwaardig misschien is dat eerst de kruisiging onder Pilatus behandeld wordt voordat de geboorte en de betekenis van Maria aan bod komt, maar toch past het goed in de compositie van dit boek. Het gaat niet om chronologie, maar om het verhelderen van de geloofsbelijdenis. Maria is van groter belang dan Pilatus en daarom beginnen we met hem.

Pontius Pilatus is de representant van de politieke macht aan wie Jezus wordt overgeleverd en die Hem ter dood veroordeelt. Opvallend is dat hier geen oordeel achteraf over Pilatus wordt uitgesproken. Pilatus is niet meer dan een figurant in een groter drama. In dit stukje gaat het ook niet om Pilatus maar om de betekenis voor ons. Jezus is niet omwille van zichzelf of omwille van zijn Vader gekruisigd, maar 'voor ons'. Zo worden wijzelf (alle generaties vóór en na ons) betrokken in deze grote beweging van de menswording van Christus, zijn leven, lijden en sterven, zijn opstanding tot aan zijn wederkomst.

In dat grote verhaal neemt Maria – onaanzienlijk, van lage komaf – een bijzondere plaats in. Zij is de tegenpool van Pilatus en in tegenstelling tot hem hooggeprezen door alle generaties na haar. In het grote gebeuren van de menswording van God is zij op wel heel bijzondere wijze betrokken. Maar toch gaat het in deze belijdenis ook niet om Maria zelf, maar 'om ons mensen' en 'om ons behoud'.

In een boek dat onder gezamenlijke verantwoordelijkheid van een katholieke en protestantse theoloog verschijnt kunnen de verschillen in leeropvatting en devotionele beleving tussen katholieken en protestanten niet onbesproken blijven. Vaticanum II, zo betogen de auteurs, wijst een richting om het wederzijdse onbegrip (katholieken hebben een verhouding tot Maria, waar protestanten geen raad mee weten) te overwinnen. Het unieke middelaarschap van Jezus Christus staat niet ter discussie. Maria is geen concurrent van Jezus. In haar werd op heel bijzondere wijze Gods genade werkzaam en in haar antwoord op de aanzegging van de belofte is zij model van alle gelovigen en wordt zij Moeder van de Kerk.

Kerk in het heilsmysterie

Zo komen we via Maria bij wat ons in de gemeenschap van de Kerk bij elkaar brengt en houdt. Schepping, verlossing, uitzien naar Gods Rijk vormen het omspannende heilshistorische perspectief van alle leven. Er ligt een buitengewoon positieve, vitale opvatting over de plaats van de mens in de schepping aan ten grondslag (Psalm 8). We kunnen schepping opvatten als het begin van alle leven, maar ook als het beginsel van leven. Daar waar God zich terugtrekt, vergaat alles tot stof. Maar daar waar God zijn adem geeft, ontstaat leven. In de tweede benadering krijgt schepping een dynamische betekenis en komt God naar ons toe. Het leven van Jezus, vanaf de aankondiging van zijn geboorte tot aan zijn opstanding en verheerlijking, is een levengevende impuls die tot allen gericht is en die vanuit Gods barmhartigheid en vergeving nieuw leven mogelijk maakt. Het doopsel tot vergeving van de zonden vormt daarin het kantelpunt en is het fundament van de gemeenschap van alle christenen

De Kerk leeft vanuit het Paasmysterie. Paulus wees er al op: "Als Christus niet zou zijn opgestaan, dan zijn wij de meest beklagenswaardige mensen van allemaal" (1 Kor. 15,19). Zodra je de verrijzenis ter sprake brengt kom je ook bij het verhaal van de veroordeling en de kruisiging van Jezus. Kruis en verrijzenis horen bij elkaar. Waarom moest Jezus ten onder? Werd in de godverlatenheid zijn lot bezegeld, of is Pasen toch sterker dan het verdriet en de eenzaamheid van Getsemane? Was Hij de

godslasteraar die maar moest hangen, of toch de Zoon van God, zoals de Romeinse honderdman op Golgotha uitriep (Mc. 15,39). Van de Beek en Rikhof staan pal voor het geloof in de opstanding. Zonder verrijzenis, zo stellen zij, “is de kruisiging het einde van de zin van de wereld en van Israëls God”. Er rest dan niets meer dan het zoveelste goedbedoelde menselijke project dat “ten onder gegaan is aan de wetmatigheden van menselijk streven en menselijke macht” (pag. 115).

De biografie van Jezus in dit stukje geloofsbelijdenis eindigt in de overtreffende trap. Niet alleen verrezen, maar ook verhoogd en verheerlijkt, gezeten aan de rechterhand van de Vader. Hij zal wederkomen om te oordelen, levenden en doden, en zijn Rijk zal geen einde hebben. Hij leeft en dat is de grondslag van ons verlangen en onze hoop.

Uit de geloofsbelijdenis

Ik geloof in één Heer Jezus Christus, eniggeboren Zoon van God, vóór alle tijden geboren uit de Vader. God uit God, Licht uit Licht, ware God uit de ware God, geboren, niet geschapen, één in wezen met de Vader; en door Wie alles geschapen is. Hij is voor ons, mensen, en omwille van ons heil uit de hemel neergedaald. Hij heeft het vlees aangenomen door de heilige Geest uit de Maagd Maria en is mens geworden. Hij werd voor ons gekruisigd, Hij heeft geleden onder Pontius Pilatus en is begraven. Hij is verrezen op de derde dag volgens de Schriften. Hij is opgevaren ten hemel, zit aan de rechterhand van de Vader. Hij zal wederkomen in heerlijkheid om te oordelen levenden en doden. En aan zijn Rijk komt geen einde.

(derde artikel)

De Heilige Geest

Heer en Levendmaker

Vanaf het begin heeft de Kerk geleerd dat de Heilige Geest God is. Bij de doop werd al vroeg de trinitarische doopformule gebruikt die we kennen uit het slot van het Matteüsevangelie (Mt. 28,16-20). Het duurde echter tot ver in de vierde eeuw voordat het God-zijn van de Heilige Geest in de geloofsbelijdenis nader wordt ingevuld. Deze ontwikkeling deed zich voor in de periode tussen het Concilie van Nicea (325), dat volstond met een simpel ‘en in de Heilige Geest’, en het Concilie van Constantinopel (381). Heftige theologische debatten in die tussenliggende periode waren aanleiding om het God-zijn van de Heilige Geest in het credo van Constantinopel te verduidelijken: de Heilige Geest is de adem van het leven, die werkzaam is vanaf de schepping en die de heilsgeschiedenis stuurt naar redding en voltooiing. De Heilige Geest is het levensbeginsel dat de tijden en Schriften, de profeten van Israël en het nieuwe leven in Christus met elkaar verbindt.

Levensbeginsel

De opvatting dat het leven een gave is van God behoort tot de kern van het christelijk geloof. Van de Beek en Rikhof trekken een lange Bijbeltheologische lijn vanaf de psalmist die de scheppende Geest bezingt die alles tot leven wekt (Ps. 104) tot aan de Geest van Pinksteren, die na de dood en verrijzenis van Jezus de Kerk in het leven roept. Misschien is de makke van ons postchristelijke tijdperk wel dat velen niet meer goed beseffen, dat de Heilige Geest in ieder die behoort tot de gemeenschap van Jezus het leven wil vernieuwen. Kan van een christelijk leven gesproken worden als er geen vruchten zijn? Is de Heilige Geest dan wel vaardig geworden over dat leven? Zo eenduidig

en simpel is dat misschien niet, maar op grond van het doopsel mogen we toch wel zeggen dat een christen geroepen is en de opdracht heeft om een nieuw leven in de Heilige Geest te leiden. Dit geldt ook voor de opdracht om de eenheid van de Kerk te bewaren en te herstellen waar die gebroken is. Er is maar één Heilige Geest en daaraan beantwoordt de eenheid van de Kerk. De verzoening tussen de katholieke Kerk en protestantse kerken duldt geen uitstel, schrijven de auteurs (131-132). Met de kerkvaders van de vroege Kerk stellen zij ook dat de viering van de eucharistie voor een christelijk leven onopgeefbaar is. Wie het christelijk leven losmaakt van de viering van de eucharistie, ontkent de Heilige Geest (133).

De canon

Dat in de geloofsbelijdenis is opgenomen dat de Heilige Geest 'gesproken heeft door de profeten' blijft van grote betekenis. Onder invloed van de ketterse priester Marcion werd er in de tweede eeuw voor gepleit een streep te zetten door het Oude Testament. Dat was in zijn optiek voorbij. De concilies in de vierde eeuw hebben dat verijdeld door uit te spreken dat de Heilige Geest ook gesproken heeft door de profeten en dat het Oude Testament een canonieke tekst is. Daarmee is nog niet alles gezegd. Het gaat er ook om hoe de tekst gelezen en uitgelegd wordt. In principe zijn er twee richtingen: de Kerk kan zich door het Oude Testament laten leiden en in de theologie en de verkondiging uitleggen wat deze teksten betekenen. Ook kunnen de teksten gelezen en uitgelegd worden vanuit een christologisch kader. In de vroegkerkelijke orthodoxie was de tweede leeswijze de norm. Christus werd beschouwd als de vervulling van het Oude Testament en het Oude Testament werd gezien als een voorafschaduwing van Christus. Door de ontwikkeling van de Bijbelwetenschappen, de historische ervaring met anti-judaïsme en de interreligieuze dialoog tussen christenen en joden zijn de verschillende leeswijzen meer in evenwicht gekomen.

Schrift en Traditie

Katholieken en protestanten delen (op de Deuterocanonieke boeken na) dezelfde Schrift. In het geding is niet of de oudtestamentische teksten canoniek zijn, maar de verhouding tussen Schrift en Traditie. Eeuwenlang stond het protestantse beginsel van het sola scriptura tegenover het katholieke adagium 'Schrift en Traditie'. Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) heeft er veel aan bijgedragen om deze patstelling te overwinnen. Het beeld dat het Concilie gebruikt voor de verhouding van Schrift en Traditie is dat van twee stromen die voortkomen uit 'dezelfde goddelijke oorsprong, vloeien als het ware ineen en zijn op hetzelfde doel gericht'. Dankzij de oecumenische dialogen van de afgelopen vijftig jaar heeft dit oude vraagstuk veel van zijn scherpste verloren.

Doxologie

In hoofdstuk 12 vatten Van de Beek en Rikhof nog een keer samen waar het geloof in de Drie-ene God, Vader, Zoon en Heilige Geest voor staat en hoe dat in ons leven mag resoneren. We worden niet gedoopt in de naam van een abstracte Godheid, maar in de naam van drie personen die met elkaar en met ieder van ons in relatie staan. Dat zegt eigenlijk alles. In de doxologie, het eerbetoon aan God, waarmee we gebeden afsluiten bevestigen we dat in de aanroep: Eer zij de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. Ook die doxologie heeft in de vierde eeuw een ontwikkeling doorgemaakt. De kerkvader Basilius van Caesarea (329-379), die een grote invloed heeft gehad op het Concilie van Constantinopel, hoewel hij er door zijn vroegtijdig overlijden zelf niet meer aan deelnam, voerde aan de vertrouwde doxologie: 'Eer aan de Vader door de Zoon in de Geest' een nieuwe doxologie toe: 'Eer aan de Vader, samen met de Zoon en samen met de Geest'. De oude doxologie drukt de menselijke zwakheid en hulpbehoevendheid uit. De nieuwe doxologie brengt tot uitdrukking wie ons te hulp komt. Tevens wordt daarin de gelijkwaardigheid van de drie goddelijke personen benadrukt.

Die voortkomt uit

Uit menselijk oogpunt is het niet mogelijk om te spreken over het innerlijk wezen en de relaties in de Drie-ene God. We kunnen over God alleen spreken voor zover Hij zich heeft geopenbaard. Het wezen van God, zo zeggen geleerde theologen, zal echter van die heilseconomische betekenis niet afwijken. Toch is er in de geschiedenis wel gestreden over een juist verstaan van de Triniteit en de relaties tussen Vader, Zoon en Heilige Geest. Het leidde tot het schisma van 1054, een kerkscheuring tussen Oost (orthodoxe Kerken) en West (katholieke Kerk). Tussen de Kerk van Oost en West speelt nog altijd de vraag over de voortkomst van de Heilige Geest. Alleen uit de Vader als enige bron, zegt het Oosten of uit de Vader en de Zoon om de goddelijkheid van de Zoon te onderstrepen, zegt het Westen (in het Latijnse credo verwoord met filioque). Over deze kwestie zijn boeken volgeschreven. Van de Beek en Rikhof leggen haarfijn uit hoe deze theologische kwestie in elkaar steekt en dat voor beide tradities goede argumenten te geven zijn. Het probleem moet niet groter gemaakt worden dan nodig, te meer daar er op het Concilie van Florence (1439) eigenlijk al een goede oplossing was gevonden: 'die uitgaat van de Vader door de Zoon'. Ook van deze oude theologische kwestie zijn de scherpe kanten af. Belangrijker dan de theologische kwestie aangaande de interne verhoudingen in de Drie-ene God is de vraag hoe God, Vader, Zoon en Heilige Geest in ons leven komen. Dit wordt mooi en zuiver beschreven in dit boek. De zending van de Zoon en Geest is gericht op de redding en verlichting van de hele mens.

Op de vooravond van zijn lijden en sterven zegt Jezus tot zijn leerlingen dat de liefde tot Hem en de Vader de weg is tot een intieme Godsrelatie (Joh. 14,23). In de brieven van Paulus hangt de inwoning van God samen met het komen van de Heilige Geest. Door de komst van de Heilige Geest wordt de christengelovige een tempel van de Heilige Geest (1 Kor. 6,19). Allen die zich door de Geest van God laten leiden, worden kinderen van God, zegt Paulus (Rom. 8,14-16). Dat we anno 2020 voluit uit die Belofte mogen leven!

(vierde artikel)

De Kerk in de kracht van de Heilige Geest

Het oecumenische gesprek over de Kerk is een van de hobbels die op de weg naar de zichtbare eenheid genomen moeten worden. Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw is het gesprek over het wezen en de missie van de Kerk op hoog niveau gevoerd. Het leidde tot een grote mate van overeenstemming, maar nog niet tot consensus. Het grootst zijn de verschillen binnen het brede spectrum van het Westers christendom. Katholieken en protestanten denken verschillend over de grondstructuren en verschillen ook in de beleving van de Kerk. In de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel (381) wordt in het derde gedeelte over de heilige Geest één regel aan de Kerk gewijd: '(Wij geloven) In één, heilige, katholieke en apostolische Kerk'. Elk woord in deze zin, zo stellen Rikhof en Van de Beek in het tiende hoofdstuk van hun boek dat aan deze ene regel gewijd is, lijkt een probleem. Alle redenen dus om deze woorden zorgvuldig en helder uit te leggen. Dat doen de auteurs en daarmee leggen ze een fundament voor een gemeenschappelijk verstaan van de Kerk.

Uit de geloofsbelijdenis

Ik geloof in de ene, heilige, katholieke en apostolische Kerk

Wij geloven

Officieel begint de geloofsbelijdenis met 'Wij geloven' dat in de Westerse kerk al snel door 'Ik geloof' werd vervangen. De reden voor deze verschuiving heeft te maken met het gegeven dat deze geloofsbelijdenis vooral gebruikt werd bij het toedienen van het doopsel. Maar de auteurs leggen een ander accent en stellen dat de belijdenis van vertrouwen in de Kerk problematisch wordt wanneer deze afhankelijk gemaakt wordt van individuele inzichten en ervaringen. Er is in verleden en heden te veel fout gegaan in de Kerk om op eigen kracht en overtuiging het vertrouwen en het geloof in de Kerk te beamen. Zij kiezen daarom voor de oorspronkelijke Griekse vorm 'Wij geloven', tevens de titel van het boek, en houden eraan vast dat de Kerk dit blijft belijden. Van de vijf woorden (in één, heilige, katholieke en apostolische) mag het woordje 'in' niet onbesproken blijven. Het stond in de oorspronkelijke Griekse versie, maar verdween door Augustinus in de vijfde eeuw uit de Latijnse versie. Het geloven in de Kerk is immers van een andere orde dan geloven in de Vader, Zoon en heilige Geest. Thomas van Aquino overbrugt in de dertiende eeuw het verschil door erop te wijzen dat het er om gaat dat de heilige Geest in en door de Kerk werkzaam is. Dit is een belangrijk inzicht dat grote consequenties heeft voor het denken over en meedoen in de Kerk. Het is een paradoxaal gegeven dat God Zijn genade schenkt aan goddeloze en zondige mensen, die daardoor opnieuw en nieuw tot leven komen. Juist daarom gaat het als we samen zeggen: wij geloven in de Kerk.

Tegen deze achtergrond komen de vier zogeheten **notae ecclesiae** aan bod: eenheid, heiligheid, katholiciteit en apostoliciteit. Het hoeft niet te verbazen dat deze vier kenmerken van de Kerk in de geschiedenis veelvuldig gebruikt zijn om de eigen kerkopvatting te verdedigen en zich af te zetten tegen de andere. De ware Kerk is daar waar de **notae ecclesiae** gewaarborgd worden. Iedere kerkelijke traditie en stroming heeft daar een eigen verhaal bij. Het Tweede Vaticaans Concilie wees erop dat we die **notae ecclesiae** niet juridisch, maar heilshistorisch moeten verstaan. Het zijn niet zomaar empirische kenmerken van het instituut, maar agendapunten voor de Kerk op weg naar de eindtijd. Zo beschouwd ontstaat er ruimte voor een oecumenische dialoog.

Wij geloven in de ene

De eenheid van de Kerk, zo betogen Van de Beek en Rikhof in navolging van de kerkvader Cyrillus van Jeruzalem (315-386), is gefundeerd in de eenheid van God. Deze belijdenis van de vroege Kerk is ontleend aan het Sjema, de basisbelijdenis van Israël: 'Hoor Israël, de HEER is onze God, de HEER is één' (Deuteronomium 6:4). Door de gave van de Geest en in de bediening van het doopsel krijgt de eenheid van de Kerk gestalte. De auteurs wijzen naar de kerkvaders die de Geest, het doopsel en de Kerk als een eenheid beschouwen. In de Westerse Kerk is die eenheid uit elkaar getrokken waardoor er ruimte ontstond tussen de Geest en de Kerk en de geldigheid en effectiviteit van het doopsel onderwerp van kerkelijke twist werd.

Heilige

De term heilig wordt vandaag meestal moreel ingevuld: Heilig is iemand die goed leeft en die veel voor anderen over heeft, zo is de gangbare gedachte. Maar gaat het daar wel om als we belijden dat de Kerk heilig is? Nee, zeggen Rikhof en Van de Beek, niet om menselijk gedrag gaat het hier, maar om de inwoning van God in de gemeenschap van de Kerk. De Kerk is heilig om wat de heilige Geest aan de goddeloze bewerkt. "Alleen in de gemeenschap met God is de Kerk heilig en zijn haar leden heilig als leden van het lichaam van Christus die hen door zijn Geest uit het duister heeft geroepen tot het licht" (pag. 166).

Katholieke

Voor de duiding van de katholiciteit van de Kerk wordt opnieuw teruggegrepen op Cyrillus van Jeruzalem. Hij legt de nadruk op het allesomvattende van God en de Kerk en onderscheidt vijf karakteristieken van katholiciteit: het wereldwijde karakter, de hele geloofsleer, gericht tot alle mensen, allesomvattend in de vergeving van zonden en in de volheid van gaven en deugden.

En apostolische Kerk

De apostoliciteit van de Kerk houdt in dat de Kerk verbonden is met de apostelen. Het geloof in Christus en zijn evangelie wordt van generatie op generatie overgeleverd. Ambtsdragers worden voorbereid om dit op getrouwe wijze te doen. Alleen de Kerk zelf kan waken over de trouw aan de traditie van de apostelen. Zij kan dit bijvoorbeeld niet uitbesteden aan de overheid. Deze taak is in de Kerk toebedeeld aan bisschoppen en in laatste instantie aan de paus. De auteurs onderschrijven de noodzaak van een laatste gezagsinstantie en stellen dat deze taak logischerwijze bij de Bisschop van Rome is komen te liggen. Onfeilbaar, zo stellen zij, is de paus zolang en voor zover hij het apostolisch getuigenis vertegenwoordigt.

Het ambt

Wat betreft het ambt in de Kerk en de eucharistie wordt het spannend vanwege belangrijke verschillen tussen de katholieke en protestantse ambtsopvatting (priester versus dominee) alsook tussen de beleving van de (katholieke) eucharistie en het (protestantse) avondmaal. De auteurs gaan hieraan voorbij. Zij stellen dat wijding/ ordinatie van ambtsdragers door handoplegging, waardoor de gave van de heilige Geest wordt gesymboliseerd, ook in de klassieke protestantse kerken plaatsvindt, zij het dat deze ordinatie niet gebeurt door een bisschop, maar door geordineerde predikanten. Door de ordinatie wordt het ambt een blijvend kenmerk van de identiteit (character indelibilis). Het werk van de Geest is gericht op Christus. De Geest stelt Hem tegenwoordig. De Schrift, de Kerk, het ambt en de doop zijn de middelen om tot Christus te komen. Maar deze middelen, zo schrijven Rikhof en Van de Beek, zijn niet de presentie van Christus zelf. Er is een zekere distantie. Zowel voor de Schrift als voor ambt blijft altijd een kritische benadering nodig.

De Eucharistie

Er is één plek in de Kerk waar Christus zelf, direct en werkelijk, aanwezig is. En dat is de Eucharistie. Ook in deze paragraaf gaan de auteurs uit van een fundamentele overeenstemming tussen de katholieke en protestantse traditie. Wie Thomas, Cajetanus, Luther en Calvijn leest, zal ontdekken dat ieder de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in het sacrament leerden. Het is daarom te betreuren dat nuanceverschillen uitgelegd werden als onoverbrugbare leerverschillen. Volgens Rikhof en Van de Beek kunnen deze beter opgevat worden als verschillende fonkelingen van de kostbare diamant van de aanwezigheid van Christus in het sacrament (pag. 173).

(vijfde artikel)

De laatste dingen

De geloofsbelijdenis is zuinig als het gaat over de laatste dingen. Er worden slechts twee zinnen aan gewijd: “Wij belijden de opstanding van het vlees en het leven van de eeuw die komt”: een nieuw leven in een nieuwe werkelijkheid. De geloofsbelijdenis zegt niets over de vraag hoe dat leven er uit zal zien. Van de Beek en Rikhof wijden in hun boek *Wij geloven aan deze twee sobere slotzinnen van het credo* een prachtig hoofdstuk. Ze leggen hierin uit dat de belijdenis ‘Jezus is de Heer’ door de tijden heen standhoudt; hoe doop en geloof de toegangspoorten zijn tot het nieuwe leven, dat aangereikt door Christus’ dood en opstanding, bekrachtigd wordt door de gave van de Geest; en dat de ware aard van de Kerk in verborgenheid (sacramenteel) en kruisdagend aanwezig is in onze wereld.

Uit de geloofsbelijdenis

Ik verwacht de opstanding van de doden en het leven van het komend Rijk.

Vooraf in tijden van rampspoed en verdrukking zijn hoop en verlangen onontbeerlijk om het vol te (kunnen) houden. Dat was in ons land zo tijdens de Duitse bezetting (1940-1945). Nu (2020-2021), gedurende de coronapandemie, beuren we elkaar op met woorden van hoop en troost. Dit gaat weer voorbij, er komt een andere tijd. Iedere generatie maakt wel periodes van nood en ontbering mee. In ons deel van de wereld hebben we het wat dat betreft goed getroffen. In de geschiedenis van het volk van Israël wisselen periodes van belofte, opgang en bloei en periodes van neergang, onderdrukking en gevangenschap elkaar af. De relatie met de Heer van de hemelse machten, die zijn volk door de tijden heen vasthoudt en leidt, is de grond van de hoop van het volk van Israël dat er een betere tijd zal komen: ‘die nieuwe dag’ zal komen, de Dag van de Heer waarop geoordeeld en rechtgedaan zal worden. Uiteindelijk zal het goed komen. De machten van deze wereld hebben niet het laatste woord. Dat is aan God.

Nieuwe dag in Christus’ opstanding

Het Nieuwe Testament sluit bij dit gedachtegoed aan. Ook Jezus spreekt over deze en de toekomstige wereld (zie Mt. 12,32; Mc. 10,30; Lc. 18,30). Daarbij moet aangetekend worden dat de Vroege Kerk het zo verstond – en wij vandaag – dat die ‘nieuwe dag’ in Christus’ opstanding uit de doden reeds gekomen is en dat de hoop op de eeuw die komt, verbonden is met het geloof in de opstanding van de doden. Jezus is de eerste en de laatste, Hij vervult de tijden en verbindt de tijden. Dit eschatologische perspectief is in zijn soberheid overleefd in de geloofsbelijdenis en niet veranderd toen de Kerk in het Romeinse Rijk van keizer Constantijn in de vierde eeuw een tot de staat erkende godsdienst werd verheven (en aan het eind van die vierde eeuw tot staatsgodsdienst). Van de Beek en Rikhof zien daarin de hand van de kerkvader Eusebius van Caesarea (260-337), de eerste kerkhistoricus, die weliswaar de loftrumpet stak over keizer Constantijn, maar die zich zeer bewust was van het verschil tussen het Romeinse politieke bestel en de verwachting van de eeuw die komt. De verwachting van het duizendjarig rijk wees hij van de hand. Het Concilie van Nicea (325) dat deze geloofsbelijdenis opstelde, volgde hem daarin.

Eschatologie

Het denken over het einde of over de laatste dingen wordt doorgaans uitgedrukt in temporele begrippen: verleden, heden, toekomst. Maar in de christelijke eschatologie ligt daar het accent niet. Het gaat om het laatste oordeel van God over ons en over de toekomst die daardoor mogelijk wordt. Eschatologie is een kwalitatief en niet een temporeel begrip, zeggen Van de Beek en Rikhof. Het

eschatologische perspectief van waaruit wij als christenen mogen leven botst met het historische denken, dat een kenmerk is van de moderne tijd.

Eschatologie is te onderscheiden van apocalyptiek, het literaire genre dat we kennen uit het boek Daniël en waarvan sporen te vinden zijn in het Nieuwe Testament (zie Mc 13,26; 14,62; Op. 1,7). De apocalyptiek richt zich op het onthullen van de eindtijd en het invullen van gebeurtenissen die daaraan vooraf gaan. Denken over de eindtijd is door de tijden heen een geliefd onderwerp geweest. Ook vandaag zijn er ontwerpen in omloop die daarop speculeren. Van de Beek en Rikhof geven in hun boek een mooie schets van de verschillende fasen die apocalyptiek heeft doorlopen om vervolgens van deze ontwerpen afstand te nemen omdat de apocalyptiek uitgaat van vijandbeelden en gemakkelijk gebruikt kan worden om de eigen positie te versterken.

Apocalyptiek kan alleen een nuttig instrument zijn zolang deze samengaat met de belijdenis dat de Jezus de Heer is. Waar de apocalyptiek wordt losgemaakt van die belijdenis en een op zichzelf staand ontwerp wordt van de laatste dingen, zetten we volgens Van de Beek en Rikhof een stap achter Christus terug. Dat risico is niet denkbeeldig zeggen zij onder verwijzing naar hedendaagse theologische constructies van de eindtijd of de theologie van het Koninkrijk Gods van de twintigste eeuw.

Een voorbehoud tegen uitgewerkte apocalyptische ontwerpen vinden we in Mt. 25. Het verhaal over de wijze en dwaze maagden loopt uit op de vermaning: 'Wees dus waakzaam, want jullie weten niet op welke dag en op welk tijdstip Hij komt' (Mt. 25,13). En verderop in het verhaal (Mt. 25,31-46) over het laatste oordeel, als de schapen van de bokken gescheiden worden, overheerst alom verbazing. 'Maar, wanneer dan...?'

Als laatste...

Als christen mogen we deelhebben aan de eschatologische werkelijkheid van God die in Christus is aangebroken. Maar dat is niet een werkelijkheid of sfeer die ons van het concrete, alledaagse leven vervreemdt. Integendeel. Een leven met Christus in de Geest, geeft kracht om niet voor onszelf, maar met en voor de ander te leven, het kruis op te nemen en te dragen. Bij de belijdenis 'Jezus is de Heer' hoort een concreet leven dat daarbij past. Een juist verstaan van de laatste dingen helpt ons daar bij.

Geert van Dartel (64) is voorzitter van de Raad van kerken Nederland en secretaris van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

(Zesde en laatste artikel in een reeks van zes artikelen over het boek 'Wij geloven. De geloofsbelijdenis van Nicea / Constantinopel', uitgelegd door Bram van de Beek en Herwi Rikhof)

Wij geloven. Rooms-katholiek en protestant: één geloof. De geloofsbelijdenis van Nicea / Constantinopel, uitgelegd door Bram van de Beek en Herwi Rikhof. KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht 2019, ISBN9789043532716, € 19,99.